

УДК: 373.3

Абдибайитова А. А., биол. илим. канд., доцент,
aabdibaitova@list.ru
Тайиров М. М., физ.-мат. илим. докт., профессор,
mtaiirov13@mail.ru
БатМУ, Кыргызстан
Мадиярова Ч. А., окутуучу,
madiarova_cholpon@mail.ru
Кызыл-Кыя индустр.-пед. колледжи
Кыргызстан

БАШТАЛГЫЧ КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН ЭКОЛОГИЯЛЫК САБАТТУУЛУГУН ЖАНА МАДАНИЯТЫН «МЕКЕН ТААНУУ» САБАГЫ АРКЫЛУУ КАЛЫПТАНДЫРУУ

Макалада окуучуларды экологиялык сабаттуулукка жана маданиятка тарбиялоо иштери башталгыч класстын «Мекен таануу» сабагынан башталса, бир топ ийгиликтерге алып келери, б. а., башталгыч класстын окуучуларына предметтин ар бир темасын экология менен байланыштырып окутуу керек экендигин белгиленет. Экологиялык кризистин башталышы жөнүндө кеңири баяндоо менен, окуучулардын экологиялык сабаттуулугун, экологиялык маданиятын тарбиялоо аркылуу гана экологияны азыркы деңгээлде сактап калуу мүмкүн экендигин баса көрсөтүлөт. Интегративдик-чыгармачылык мамиленин негизинде гана мектеп окуучуларынын экологиялык сабатын жана маданиятын калыптандыруу процесси туура жүрөрү белгиленет. Мунун баары интеграциялык негизде экологиялык тарбия берүүнүн теориясы менен практикасынын бир катар проблемаларын изилдөөнү талап кыларын көрсөтөт.

Өзөктүү сөздөр: окуучу, экологиялык сабаттуулук, маданият, айлана-чөйрө, экосистема, принциптер, көйгөй, билим, тарбия, тапшандылар.

Абдибайитова А. А., канд. биол. наук, доцент,
aabdibaitova@list.ru
Тайиров М. М., докт. физ.-матем. наук, профессор
mtaiirov13@mail.ru
Мадиярова Ч. А., преподаватель
madiarova_cholpon@mail.ru
Кызыл-Кийский индустр.-пед.колледж, Кыргызстан

ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ГРАМОТНОСТИ И КУЛЬТУРЫ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ НА УРОКАХ ПО «РОДИНОВЕДЕНИЮ»

В статье авторы высказывают свои мысли о том, что воспитание школьников в области экологической грамотности и культуры приведет к большим успехам, если

начать их с уроков по «Родиноведению» начальной школы, т.е. указывают, что необходимо учить учащихся начальных классов каждой темы предмета связывая с экологией. Подробно описывая начало экологического кризиса, они подчеркивают, что сохранить окружающую среду на современном уровне возможно только путем воспитания у школьников экологической грамотности и экологической культуры. Они отмечают, что только на основе интегративно-творческого подхода процесс формирования экологической грамотности и культуры школьников будет идти правильно. Все это свидетельствует о необходимости изучения ряда проблем теории и практики экологического образования на интегративной основе.

Ключевые слова: *школьник, экологическая грамотность, культура, окружающая среда, экосистема, принципы, проблема, образование, отходы.*

*Abdibaitova A. A., candidate of biology science, dosent
aabdibaitova@mail.ru
Batken State University,
Taiirov M. M., doctor of philosophy, professor,
Batken State University,
E-mail: mtaiirov13@mail.ru
Madiyarova Ch. A., teacher,
madiyarova_cholpon@mail.ru
Kyzyl-Kiya Industrial-Pedagogical College,
Kyrgyzstan*

DEVELOPMENT OF ENVIRONMENTAL LITERACY AND CULTURE OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS THROUGH THE LESSON OF "HOMELAND STUDIES"

In the article, the authors express their thoughts that the education of schoolchildren in the field of environmental literacy and culture can lead to great success if they start with the lesson "Motherland Studies" in elementary school, i.e. indicate that it is necessary to teach primary school students in connection with ecology on each topic of the subject. Describing in detail the beginning of the ecological crisis, they emphasize that it is possible to preserve the environment at a modern level only by educating schoolchildren in environmental literacy and environmental culture. They note that only on the basis of an integrative-creative approach, the process of formation of environmental literacy and culture of schoolchildren will proceed correctly. All this indicates the need to study a number of problems in the theory and practice of environmental education on an integrative basis.

Key words: *schoolchild, environmental literacy, culture, environment, ecosystem, principles, problem, education, education, waste.*

Азыркы учурда айлана-чөйрөнү коргоо жана өнүктүрүү боюнча иш-чаралар жана милдеттер Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында, программаларында кеңири каралган. Жер планетасынын глобалдуу көйгөйлөрүн чечүү үчүн, адам менен жаратылыштын ортосундагы мамилелерди кайра карап чыгуу менен бирге, адам баласына жаш

курагынан баштап экологиялык сабаттуулугун калыптандыруу керек, б. а., жаштарыбыздын экологиялык сабаттуулугун калыптандыруу зарыл.

Экологиялык сабаттуулук дегенде Жер бетинде жашоону мүмкүн кылган табигый системаларды түшүнүү керек. Экологиялык жактан сабаттуу болуу – экосистемаларды уюштуруу принциптерин түшүнүү жана бул принциптерди туруктуу адам коомдорун түзүү үчүн колдонуу [1].

Экологиялык маданият деген – адам маданиятынын бир бөлүгү, адам менен жаратылыштын ортосундагы мамилелерге тиешелүү коомдук мамилелердин, социалдык жана жеке моралдык-этикалык нормалардын, көз караштардын жана баалуулуктардын системасы [2].

Учурдун мүнөздүү өзгөчөлүгү – экологиялык кризистин курчушу жана жакындап келе жаткан экологиялык катастрофа менен коштолгон адамдын айлана-чөйрөгө болгон экономикалык таасиринин күчөшү жана анын ааламдашуусу болуп саналат. Айтылган экологиялык көйгөйлөр: “парник эффектиси”, планетанын чөлгө айлануусу жана токойлордун кыйылышы, озон катмарынын жукарышы жана бузулушу планетадагы бардык адамдарды тынчсыздандырууда.

Кыргызстандагы негизги экологиялык көйгөйлөр болуп биологиялык ресурстар жана техногендик мүнөздөгү калдыктар жана табигый кырсыктар: жер көчкүлөр, айлана-чөйрөнүн, тамак-аштын булганышы эсептелет. Аймактардагы, райондордогу жана калктуу конуштардагы, шаарлардагы таштандылар, жашылдандыруунун жетишсиздиги, калктын спецификалык ооруларынын пайда болушу, экологиялык көйгөйлөрдүн келип чыгышы каралып жаткан теманын актуалдуулугун көрсөтөт.

Учурдагы экологиялык көйгөйлөрдүн алдын алуу үчүн өсүп келе жаткан муунга экологиялык билим берүү маселелерин чечүү зарыл. Андыктан окуучунун жеке инсандык сапаты менен иштөөгө жана жекече иш алып барууга багытталган жалпы билим берүүчү мектепте окуучулардын экологиялык багыттагы билим алуусу талап кылынат. Мектеп окуучуларын экологиялык көйгөйлөрдү билүүгө, айлана-чөйрөгө жоопкерчиликтүү мамиле кылууга тарбиялоо маанилүү.

Адам баласынын жыргалчылыгы, биосферанын туруктуулугу жана тазалыгы үчүн коом менен макулдашуу аркылуу жаратылыш ресурстарын үнөмдүү пайдаланууга алып келүү зарыл.

Учурдун талабы болуп билим берүүнү модернизациялоо жана аны жаңы баскычка көтөрүү, окуучулардын экологиялык сабаттуулугуна жана маданиятына багытталган билим берүүнүн моделдерин түзүү эсептелет. Ошондой эле окуу пландары менен программаларынын мазмуну, окутууну уюштуруу формалары жана методдорунун органикалык биримдиги менен аныкталуучу экологиялык тарбиялоо процессин уюштуруу зарыл. Мунун

баары интеграциялык негизде экологиялык тарбия берүүнүн теориясы менен практикасынын бир катар көйгөйлөрүн изилдөөнү талап кылат.

Балдарды башталгыч класстардан баштап өсүмдүктөр жана жаныбарлар дүйнөсүнө кызыгууларын күчөтүп, мээримдүү сезимдерин ойготууга жардамдашуу керек. Кээде балдардын жасаган жоруктары табиятка болгон сезимин ойготууга жардам берет. Мунун өзү экологиялык маданияттуулукка тарбиялоо керектигин аныктайт [3].

Башталгыч класстардын «Мекен таануу» сабагында интегративдик-чыгармачылык мамиленин негизинде мектеп окуучуларынын экологиялык сабаттуулугун жана маданиятын калыптандыруу билим берүү тутумунун маанилүү бөлүгү болот.

Мектептерде окуу-тарбия процессин активдештирүүгө мүмкүндүк берген заманбап усулдук көрсөтмөлөрдүн бири болуп интегративдик-чыгармачылык мамиле саналат, анын негизинде «Мекен таануу» предметинин мазмунун өз ара байланыштыруу менен, окуучулардын кенже класстардан баштап экологиялык сабаттуулук жана маданият деңгээлин жогорулатуу зарыл. Башталгыч класстардын окуучуларынын табияты өтө таза болгондуктан, кенже класстардан баштап бул маселени жөнөкөйлөштүрүп окутуу максатка ылайыктуу.

Мисалы: Башталгыч класстын окуучуларына (2-класс) «Мекен таануу» сабагында «Жапайы жана маданий өсүмдүктөр» темасын өтүүдө интегративдик-чыгармачылык усулду пайдалануу күтүлүүчү натыйжаларга жетүүгө эң жакшы шарт түзөт:

Сабактын темасы: Жапайы жана маданий өсүмдүктөр.

Сабактын максаты		
Билим берүүчүлүк	Өнүктүрүүчүлүк	Тарбия берүүчүлүк
Окуучулар жапайы жана маданий өсүмдүктөр жөнүндө түшүнүк алышат.	Кабыл алуусун, ой жүгүртүүсүн, эске сактоосун, экология жөнүндөгү билимин өнүктүрөт.	Адептүүлүккө, тартиптүүлүккө экологиялык сабаттуулукка, маданиятка тарбияланышат.
Күтүлүүчү натыйжалардын көрсөткүчтөрү.		
Окуучулар жапайы жана маданий өсүмдүктөр тууралуу түшүнүк алышып, аларды элестетишет.	Кабыл алуусун, ой жүгүртүүсүн, эске сактоосун, экология жөнүндөгү билимин өнүктүрүшөт.	Адептүүлүккө, тартиптүүлүккө, экологиялык сабаттуулукка, маданиятка тарбияланышат.

**НАРОДНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ. ПЕДАГОГИКА.
МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ**

Сабактын жабдылышы: окуу китеби, темага карата сүрөттөр, баалоочу каражаттар.

Сабактын тиби: жаны билимди өздөштүрүү.

Сабактын методу: кунт коюп угуу, ой жүгүртүү.

Сабактын формасы: жалпы, жеке иш.

Сабактын этабы	Убакыт минут	Мугалимдин иш аракети	Окуучунун иш аракети	Компетенттүүлүк
Уюштуруу	3	Саламдашуу. Жоктоо. Сабакка даярдоо. Алтын эрежени түзүү.	Саламдашат. Сабакка даярданат. Алтын эреже түзүшөт	НК2
Үй тапшырмасын суроо	3	Үй тапшырмасын суроо. Өсүмдүктөр.	Үй тапшырмасын айтып беришет.	НК1, НК2, НК3, ПК1, ПК3
Өтүлгөн теманы кайталоо	3	Кайталоо үчүн суроолор.	Мугалимдин суроосуна жооп беришет.	НК3
Жаны тема	20	Жаны темага түшүнүк берүү. Жапайы жана маданий өсүмдүктөр. Адамдардын жардамысыз тоолордо, токойлордо, суу боюнда өскөн өсүмдүктөрдү жапайы өсүмдүктөр дешет. Ал эми адамдардын жардамы менен парктарда, короолордо өстүрүлгөн өсүмдүктөрдү маданий өсүмдүктөр деп аташат. Өсүмдүктөр бизге абаны тазалап берет. Аба таза болсо биздин, жаныбарлардын ден соолугу таза болот.	Жаны тема боюнча түшүнүк алышат. Түшүнбөгөн суроолорду беришет. Талкуу жүргүзүшөт. 1-топ жапайы өсүмдүктөрдү атап беришет. 2-топ. маданий өсүмдүктөрдү атап беришет.	НК1, НК2, ПК3

**НАРОДНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ. ПЕДАГОГИКА.
МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ**

Сабакты бышыктоо	8	Атайын анимациялар коюлат. Ал тирүүдөй болуп, элести пайда кылат.	Анимация көрүшөт, мугалимдин суроосуна жооп беришет.	НК2, НК5
Сабакты жыйынтыктоо	3	Сабактан эмнени үйрөндүң? Сабак жактыбы? Эмнени билгиң келет? Кайтарым байланыш уюштуруу.	Мугалимдин суроосуна жооп беришет.	НК2, НК3
Үйгө тапшырма	3	Окуп, түшүнүп келүү.	Окуп, түшүнүп келишет.	НК1, ПК4
Баалоо	2	Оозеки баалоо		НК3

Башталгыч класстын окуучуларын окутуу өзгөчө мамилени, эффективдүү жана мүмкүн болушунча чыгармачылыкты талап кылат. Бул, биринчи кезекте, алардын билимин жогорулатууга кызыгууну жаратуу, билимге болгон мотивациясын жогорулатуу жана жаңы бийиктиктерге жетүү үчүн зарыл. Заманбап иллюстрациялар, анимациялар, аудио жана видео материалдар окуу процессин бир топ жөнөкөйлөтүп, ошол эле учурда бир топ натыйжалуу кылат.

Бүгүнкү күндө анимация билим берүү системасында колдонулуп, көптөгөн мугалимдер сабактарында заманбап жабдууларды: проекторлорду ж. б. колдонушат, бул алардын сабагын жандуу жана эсте каларлык деңгээлде болушуна жардам берет [5]. Анимация окуучулардын активдүүлүгүнө түрткү берет. Айрыкча, башталгыч класстын окуучуларынын сабактары үчүн материалдарды түзүүдө натыйжалуу. Анимацияны колдонуу менен окуу процессинин натыйжалуулугу бир топ пайызга жогорулайт.

Анимацияны жана мультипликациялоону колдонуу менен башталгыч класстардын экологиялык сабаттуулугун жана маданиятын калыптандырууда пайдаланылган усулдар кээде көйгөйлөрдү пайда кылат.

Биринчи кезекте, тармактын сапаты бардык жерде бирдей эместигинен көрүнүп турат: маалыматтарды берүүнүн төмөн ылдамдыгы окутууга олуттуу тоскоол болушу мүмкүн жана визуалдык материалдын презентациясы учурунда интернет-технологияларды колдонуу боюнча окуучулардын көндүмдөрүнүн деңгээлинин ар түрдүүлүгү терс таасирин тийгизүүсү мүмкүн. Мындай көйгөй жараткан учурлар үчүн сабактын кошумча варианттарын иштеп коюу зарыл.

Анимация билим берүү процессинин натыйжалуулугуна өбөлгө түзөт. Эң негизгиси, башталгыч класстын окуучуларына жеткиликтүү болгон усулдарды колдонуу, визуалдык эффектилердин жана тексттик

материалдардын санын гармониялуу бөлүштүрүү жана окуучулардын маалыматты сапаттуу кабыл алуусу үчүн бардык шарттарды түзүү керек.

Эгерде:

- экологиялык билим берүүнүн максаты экологиялык сабаттуулукту жана маданиятты өнүктүрсө; мектеп окуучуларынын экологиялык сабатын жана маданиятын калыптандыруунун негизи экология менен көркөм сүрөт искусствосунун интеграциясын камсыз кылуучу интегративдик-чыгармачылык мамилеге негизделсе;

- «Өсүмдүктөрдүн экологиясы көркөм искусстводо» деген комплекстүү программасын түзүп, окуучулардын экологиялык сабатын жана маданиятын өнүктүрүүгө көмөктөшүүчү комплекстүү окутуунун технологиясы иштелип чыгып, ишке киргизилсе;

- мектеп окуучуларынын экологиялык сабаттуулугунун жана маданиятынын критерийлери, көрсөткүчтөрү жана деңгээли иштелип чыгып, күнүмдүк иштердин негизин түзсө;

- интегративдик-чыгармачылык мамилеге негизделген көркөм-семантикалык билим берүүчү чийме жетектөөчү ыкма катары колдонулса, мектептердин окуу-тарбия процессинде окуучулардын экологиялык сабаттуулугун жана маданиятын калыптандыруу натыйжалуу жана башкарылуучу окуу процессинин мүнөзүнө ээ болот.

Башталгыч класстын окуучуларынын экологиялык сабаттуулугун жана маданиятын мекен таануу сабагы аркылуу калыптандырууда 1-2-3-4-класстын окуучуларынын мекен таануу сабагынын тиешелүү темаларына сөзсүз түрдө табияттагы жаныбарларды жана өсүмдүктөрдү коргоого багытталган сүйлөмдөрдү, сүрөттөрдү, анимациялык тасмаларды колдонуу аркылуу окутуу менен бирге алардын ден соолукка тийгизген таасирин, түшүндүрүү зарыл. Окуучуларга сүрөттөрдү тарттыруу аркылуу, аларда экологиялык сабаттуулуктун, маданияттын элементтерин калыптандырууга болот.

Адабияттар:

1. Орт Дэвид. Экологическая грамотность: образование и переход к постмодернистскому миру. - М.: Белый город, 1992. - 214 с.

2. Разенкова Д. Ф. Экологическая культура: социально-философские аспекты формирования. - М.: Республика, 2001. - 224 с.

3. Калдыбаева А.Т., Бектуров Т. М. Кыргыз эл педагогикасында экологиялык тарбиянын чагылдырылышы. - Бишкек, 2002. -124 б.

4. Бухова Е. А., Солошенко О. В., Шаповалова Е. П. Мекен таануу. - Бишкек, 2015. -144 б.

5. Бердибаев А. К., Тайиров М. М., Исмаилова А. К. Мугалимдердин компетенттүүлүгүн Macromedia Flash MX программасы аркылуу калыптандыруу // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. - Бишкек, 2022. - №10.